

KULTÚRA PRINCÍPOV A KULTÚRA ZRUČNOSTÍ

FRANTIŠEK NOVOSÁD, Filozofický ústav SAV, Bratislava

NOVOSÁD, F.: The Culture of Principles and the Culture of Skills.
FILOZOFIA 52, 1997, No. 1, p. 3

In the epoch where the rational affirmed itself through competing with the non-rational through the employment of the strategies of division, limitation, and demarcation of borders (or *colonization* of the non-rational), reason constituted and imposed itself as a *system of principles*. In the course of the 19th century, however, both separational and integrational strategies hit their limits appearing in the form of *facticity*, *contextuality*, *particularity*, *singularity*, *locality*, and *regionalism*. Wherever *facticity*, *particularity*, and *regionalism* succeed in finding an adequate expression for the articulation of their non-reducibility and legitimacy, reason as a system of principles turns unhelpful, misleading, blinding, and undemocratically repressive. In the world, where the particular has proved its legitimacy, it will be - again - a *skill* that can be relied on for guidance, a skill as a capacity to tap situational, contextual, local (sometimes low tech) knowledge and experience, or, put otherwise, knowledge inseparable from a specific situation or a concrete agent of action

Reglementácia spontánneho. Moderná kultúra - kultúru chápeme ako základný rámec sebainterpretácií človeka - sa formovala v niekoľkých vlnách, a to asociovaním vzorov života a ideových motívov rozličného pôvodu (jadro zrejme tvorí asociácia grécko-rímskych a židovsko-kresťanských vzorov života), ich novým usporiadaním, re-centralizáciou a hierarchizáciou. Proces asociovania prebiehal v niekoľkých fázach, jeho súčasťou je aj *emergencia* nových foriem života umožnených novými formami koordinácie ľudskej činnosti tak, ako ich umožňuje trh, moderný štát a decentralizovaná kultúra.

Sledujúc z odstupu základné línie vývoja modernej európskej kultúry, však môžeme konštatovať, že základné smerovanie týchto vln, základné línie asociovania a hierarchizácie ideových motívov, ktoré zohrali v priebehu vývoja modernej kultúry formatívnu úlohu, boli rovnaké: išlo v nich o procesy *racionalizácie*, *disciplinovania*, *regulácie a reglementovania*, *stupňovanie vedomia a reflexívnosti*. Tieto procesy reglementácie a regulácie, teda úsilie podriadiť spontánne dianie pravidlám, princípom a zákonom sa dá sledovať vo všetkých sférach života: v ekonomike, v armáde, školstve, v politike a samozrejme vo vede. Ich najviditeľnejším prejavom sú zrejme procesy urbanizácie: moderné mesto ako výsledok *vedomého plánovania* je najnápadnejším "zviditeľnením" ducha novoveku.

Rámce modernity. Proces konštituovania modernej kultúry je dobre preskúmaný. Poukážme aspoň na niekoľko orientačných bodov, podľa ktorých sa situuje súčasné skúmanie procesov utvárania novovekej kultúry. Predovšetkým je tu Max Weber, ktorý ukázal, ako sa pod vplyvom asketického protestantizmu utváral moderný človek ako subjekt sebareglementácie, sebadisciplinovania a zvažovania pomeru medzi výnosmi

a nákladmi. Georg Simmel zasa ukázal, akú úlohu v procese individualizácie zohralo médium peňazí. Lewis Mumford ukázal, ako sa procesy individualizácie a racionalizácie prejavili v štruktúre miest. Michael Foucault nám zasa ukázal, ako sa proces disciplinovania inštitucionalizuje a ako prebieha v zónach, kde sa určuje hraničná línia medzi normálnym a ne-normálnym, rozumným a ne-rozumným.

Úvahy týchto mysliteľov však - niekde súhlasne, niekde polemicky - nadväzovali na diela tých, ktorí sa ako prví pokúšali systematicky určiť charakteristiky modernej kultúry, teda na dielo A. Smitha, K. Marxa a A. Tocquevilla. Všetci títo takí rôznorodí myslitelia sa zhodujú v názore, že pre novovekú kultúru je charakteristický vzrast napätia medzi *fakticitou* života a *normou*: život sa dostáva *pod kontrolu vedomia*, táto kontrola sa *inštitucionalizuje*, pričom vrcholom tejto inštitucionalizácie je moderný štát, ktorý sa stáva *ochrancom, dozorcom a vychovávateľom* spoločnosti. Až následne sa potom okruh funkcií štátu *spontaneizuje*, dostáva status samozrejmosti.

Disciplína ako väzba fakticity a normy. Bol to predovšetkým Max Weber, kto neustále zdôrazňoval, že na počiatku je spôsob života, ktorý sa potom inštitucionalizoval v kapitalistických životných formách, usmerňovaný *vedomým* postojom k životu. Puritán žije *disciplinovane*, žije podľa účtovnej knihy, neustále porovnáva náklady a zisky, pričom konečné rozhodnutie o kvalite života je v rukách vzdialeného a nevypočítateľného Boha. Práve vzťah ku skrytému Bohu dáva životu puritána *napätie a dramatickosť*. Puritán žije vedome, vedie svoj život, sám pre seba je "predmetom spracovávanía". Askéza je vlastne spôsobom *seba-výchovy, seba-formovania*.

Analogické procesy prebiehajú aj v iných sférach života, predovšetkým vo vede. Analýza intelektuálnych a inštitucionálnych aspektov vedeckého skúmania bude úplná len vtedy, keď ju doplníme o analýzu osobnostných, psychologických predpokladov vedeckého bádania. Veda nie je "spontánnym" výtvorom, ale "umelým" postojom ku skutočnosti a vyžaduje si "riadený" pomer k veciam. Dnes sú už tieto psychologické predpoklady vedeckej činnosti udržiavané inštitucionálne, a to predovšetkým *súborom nárokov* kladených na vedeckú činnosť. I tu však platí Weberova téza, že za činnosťou je človek, to znamená, že každá normovaná činnosť predpokladá a zároveň vytvára a udržuje v existencii isté psychické dispozície, schopnosť konať disciplinovane, podriaďovať sa normám a štandardom.

Dominancia metódy. Proces *racionalizácie* - zostaneme pri tomto Weberovom pomenovaní - prebiehal vo všetkých sférach života a nachádzal rôzne ideové vyjadrenia, rôzne ideové reprezentácie, pričom tieto reprezentácie boli a sú inherentnou súčasťou týchto procesov. Vo sfére filozofického uvažovania bolo odrazom racionalizačných tendencií predovšetkým to, že úvahy o *metóde skúmania* sa stávajú centrálnou súčasťou filozofických reflexii. Podstatnú časť diela novovekých mysliteľov predstavujú vlastne *rozpravy o metóde*.

Práve v tomto období sa filozofia definitívne konštituovala ako *disciplína*, ako disciplinované myslenie, teda ako myslenie, ktoré rešpektuje isté normy, isté pravidlá, istý *kánon*. Táto disciplinovanosť znamenala rešpekt voči stupňu abstrakcie, systematickosti, metodickosti. Najdôležitejšou charakteristikou disciplinovanosti myslenia

bolo rešpektovanie požiadavky *metodikosti a systematickosti*. Len metóda a systém sú zárukou, že máme do činenia s ozajstným myslením, a nie s náhodným mudrovaním.

Dominantnosť úvah o metóde je vari najviditeľnejšia v diele F. Bacona a R. Descarta. Podčiarkli by sme úlohu F. Bacona, ktorý mal možno menej zmyslu pre *matematickosť* modernej racionality, no oveľa viac ako Descartes si uvedomoval dôležitosť *inštitucionálneho rámcovania* vedeckého skúmania. Vlastne by sme mohli povedať, že F. Bacon si prvý uvedomil, že hlavnou oporou racionality, *postupu podľa metódy*, nie je štruktúra *rozumu* ako takého, ale štruktúra *inštitúcií*, teda niečoho vedome utváraného, existujúceho v istom historickom čase a priestore.

Rozum a sféry ne-racionalizovaného. Moderná racionalita tak, ako ju projektovali F. Bacon a R. Descartes, sa presadzuje voči ne-racionalizovanému predovšetkým oddeľovaním, určovaním hraníc, demarkačných línií. Išlo o to, oddeliť idoly od ideí, predsudky od súdov, namýšľanie od myslenia. Moderný rozum sa riadi princípom: *rozdeľuj a panuj*. Toto *panuj*, ktoré bolo na začiatku novoveku explicitne vyjadrené - ved' si len spomeňme na Baconovo "Poznanie je moc" a na Descartovu tézu, že poslaním vied je urobiť človeka pánom a vlastníkom prírody - však v priebehu 18. storočia ustupuje do pozadia: už akoby nešlo o ovládnutie, ide o to, *dať* veciam voľný priebeh (*laissez passé, laissez fair*), umožniť im, aby prejavili svoju vlastnú prirodzenosť. Podľa Bacona rozum od prirodzenosti podlieha idolom, a preto, ak chceme postupovať racionálne, metodicky, musíme vynaložiť vedomú námahu, ktorá je zasa úspešná len vtedy, keď nájde inštitucionálnu oporu. Pre osvietencov epistemologické, a teda i sociálne a morálne zlo prichádza "zvonku" - rozum ponechaný sám na seba postupuje *metodicky*. Preto bolo treba oddeliť sféru racionálneho od sféry iracionálneho, t. j. oddeliť sféry s rôznymi stupňami racionality. Vrcholné výkony v tomto umení oddeľovať a hierarchizovať podal zrejme I. Kant, u ktorého rozum sám je modelovaný ako zložitá inštitúcia (súd).

Ústup k forme. 18. storočie sa veľmi často zvykne charakterizovať ako *vek rozumu*. Základnú intenciu tohto storočia precízne vyjadril Immanuel Kant v predslove ku *Kritike čistého rozumu*, keď pateticky zdôraznil: "Naša doba je ozajstnou dobou kritiky, ktorej sa musí všetko podriaďiť. Zvyčajne sa jej chce vyhnúť *náboženstvo*, a to v mene svojej *svätosti*, a *zákonodarstvo* v mene svojej *majestátnosti*. Potom však budia oprávnené podozrenie voči sebe a nemôžu si nárokovať úprimnú úctu, ktorú rozum priznáva len tomu, čo obstálo pred jeho slobodnou a verejnou skúškou."

Rozum ako subjekt kritiky a projekcie znamenal predovšetkým *univerzálnosť*. Ľudia sa odlišujú svojím cítením, zameraním svojej vôle, no to, čo majú spoločné, to, čo ich skutočne môže spájať, to je rozum. Ľudia sa vždy dokážu dohodnúť na tom, čo je rozumné. Kritériá racionality sú pre všetkých rovnaké. Preto potom osvietenci uvažujú o ľudstve ako takom, o človeku ako takom, o ľudskej prirodzenosti. Temer samozrejším predpokladom ich úvah je *normatívna idea* človeka. Osvietenský filozof vie, *aký má človek byť*, a táto *norma ľudskosti* mu potom slúži ako nástroj kritiky pomerov, v ktorých je človek obmedzovaný, "ujarmovaný", donucovaný k partikularite ako spôsobu života. A tam, kde si myslitelia 18. storočia začínajú uvedomovať, že *ob-sahovo* sa jednotlivé dejinné epochy a civilizácie od seba odlišujú, zdôrazňujú aspoň to,

že *formou* svojho konania je človek univerzálnou bytosťou a jeho konanie možno preverovať univerzálnymi kritériami. Tento presun pozornosti z *obsahu* na *formu* sa završuje v Kantovom transcendentálnom idealizme. Kant považuje za možné filozoficky analyzovať výlučne *formy* našich vzťahov k svetu, teda *formu* nášho poznania, *formu* nášho mravného konania, *formu* účelového uvažovania. Genézu modernej kultúry ako *formovania* dôsledne interpretoval Weber vo svojich štúdiách o počiatočných fázach vývoja "ducha kapitalizmu", kde sa usiluje ukázať, ako "... askéza ako *obruč* obopla život veselého starého Anglicka".

Zmena stratégie. Po Kantovi sa mení vzťah racionálneho a iracionálneho: základnou stratégiou už nie je oddeľovanie a rozdeľovanie, základnou stratégiou sa stáva *integrovanie*, resp. *kolonizovanie* dosiaľ ne-racionalizovaného racionálnym. Už nejde len o to, ako ne-racionalizované oddeliť, vylúčiť, vytlačiť na okraj, ide o to, *zvládnuť ho, využiť, zapojiť* do služieb rozumu. Ideovým výrazom tejto tendencie je zrejme *dialektika*. Veď pre Hegela a jeho nasledovníkov dialektický rozum integruje protikladné zložky a oddeľovanie, túto základnú operáciu myslenia, považuje len za jednu z fáz vývoja myslenia.

Hranice racionalizovateľného. Už na začiatku 19. storočia sa objavujú prvé systematicky odmietavé reakcie na racionalistický univerzalizmus osvietenstva. Kritika osvietenstva je zložitým fenoménom a prelína sa v nej niekoľko dokonca protikladných motívov: oživenie pred-osvietenského spôsobu myslenia, odvolávajúceho sa na autority, sa spája s motívmi sebakritiky osvietenstva, teda s ideovými motívmi, ktoré osvietenstvo ako svoje *iné* vytlačilo na periferiu duchovného priestoru. Obraz sebaohraničovania modernej kultúry však nebude úplný, pokiaľ nebudeme venovať dostatočnú pozornosť aj procesom disociácie, vylučovania, premien dominánt a postupnej marginalizácie, periferizácie kedysi dominantných ideových motívov. Najúčinnejšie kritiky osvietenstva, kritiky, ktoré zasahujú samotný základ európskeho racionalizmu, sú práve tie, ktoré sa usilujú *oddeliť, disociovať* antické a kresťanské ideové motívy. Práve toto úsilie oddeliť antiku od kresťanstva je jadrom ideových projektov Sörena Kierkegaarda a Friedricha Nietzscheho. Týmto smerom sa pohybovala aj Heideggerova kritika európskej kultúry. A nemožno zabudnúť ani na to, že tak, ako osvietenstvo už od svojich počiatkov bolo aj politickým fenoménom, aj reakcie na osvietenstvo sú od začiatku aj *politickými gestami*.

Politické pozadie osvietenstva a jeho kritiky bez ohľadu na svoju vtedajšiu dôležitosť dnes už stratili relevanciu - nakoniec aj tu už niekoľkokrát došlo k "zmene frontov" a zápasiace politické sily pri hľadaní ideovej opory si už niekoľkokrát vymenili spôsoby argumentácie. A tak je možné, že konzervativizmus sa bráni a útočí odvolávaním sa na rozum, jeho liberálni a socialistickí protivníci sa odvolávajú na osobitnú hodnotu dejinne sedimentovaných spôsobov života.

Vzdor voči nárokom univerzálného. Na univerzalizmus, ktorého médiom bol rozum, *racionalita*, vzniká celý vejár reakcií: *fakticita, partikulárno a lokálno* sa hlási o slovo, chce prehovoriť svojim vlastným hlasom.

Vari najdôležitejšou reakciou na osvietenský univerzalizmus bol romantizmus. Proti všeobecne platnej norme kladie *osobitosť* svojských spôsobov života. Proti linearite pokroku kladie normatívnu silu minulosti. Život nie je len projektom budúceho, život je aj konfrontáciou so stále rovnakými problémami a je opakovaním, opakovaným vysporiadavaním sa s tými istými základnými problémami, s tými istými základnými situáciami. Autentické vzťahy k svetu sa utvárajú na rovine *citú a vôle*, rozum je falšovateľom života, vnáša do neho inštrumentálnosť, kalkuláciu, ktorá ničí *sebastrednosť* života.

Romantizmus hľadá *partikulárno*, ktoré by dokázal postaviť proti univerzalizmu rozumu. Tu sa stretávame s prekvapujúcou invenčnosťou: proti nárokom rozumu na univerzálnosť možno vlastne postaviť čokoľvek: *minulosť, budúcnosť, jednotlivca, rodinu, národ*.

Veľkí zjednodušovatelia. Prechod k súčasnému mysleniu, v ktorom dominujú motívy *fakticity, partikularity, lokality*, je však sprostredkovaný epochou, kde základný tón myslenia udávajú *veľkí zjednodušovatelia*: K. Marx, F. Nietzsche a S. Freud.

Títo myslitelia dokázali identifikovať *slabé miesta* celých veľkých blokov myšlienkových tradícií. Aj keď sa ich ideologické orientácie radikálne odlišovali - Marx bol radikálnym demokratom, Nietzsche bol politicky prívržencom timokracie a Freud mal zrejme blízko k liberalizmu, to, čo ich spája, je "redukcionizmus"; každý z nich zreteľne odlišuje medzi *základným a odvodeným*, medzi podstatným a javovým a zároveň odoberá "odvodenému" a "javovému" autonómiu, odvodené a javové sa stáva úplne závislým od podstatného. Pre K. Marxa komplex foriem, prostredníctvom ktorých si ľudia uvedomujú svoje sociálne postavenie a svoje sociálne konflikty, je len "*nadstavbou*", teda niečím odvodeným, nepôvodným. Podobne aj F. Nietzsche vidí svet ideí, hodnôt a noriem len ako funkciu *vôle k moci*, S. Freud zasa vychádza z toho, že základné rámce nášho života sú vytvárané *zápasom pudov* a všetky prvky nášho duševného života sú vtiahnuté do tohto zápasu.

Opozícia voči zjednodušovateľom. Tento objav "závislosti" nepochybne prispel k hlbšiemu pochopeniu hybných síl ľudského života, a to tak v jeho dejinných a sociálnych dimenziách, ako aj v individuálnej profilácii. Zároveň však dnes už nemožno nevidieť aj rub, odvrátenú stranu ich myšlienkových iniciatív, nemožno nevidieť to, čo sme, fascinovaní Marxom, Nietzscheom alebo Freudom, stratili - totiž *zmysel pre nuancovaný svet foriem*. Prítlačivosť fenomenológie potom môžeme pochopiť ako pokus vrátiť svetu foriem, svetu významov svojbytnosť, "vidieť" ho taký, aký je, a nehľadať hneď jeho podmienenosť, funkčnosť, nechápať ho len ako krytie záujmov, masku vôle k moci alebo ako ideologicky prevrátený obraz skutočných pomerov.

Fenomenológovia si však zároveň uvedomili, že redukcionizmus uľahčilo i to, že sa nevenovala dostatočná pozornosť vzťahom *fundamentácie* vo vnútri samotnej sféry hodnôt. Vzťah "pôvodného" a "odvodeného" možno pochopiť nielen redukcionisticky, ale aj tak, že budeme rešpektovať osobitosť významových jednotiek, ktoré vstupujú do vzájomných vzťahov.

Obmedzenia modernizácie. Zmeny v dominantách myslenia však súvisia so zmenami v základných konfiguráciách spoločenských štruktúr. Sociológovia veľmi často, i keď s rôznymi výhradami a pripomienkami, interpretujú vývoj novovekej kultúry ako *proces modernizácie*.

Modernizácia spoločnosti bola vždy spojená s jej *homogenizáciou, unifikáciou a štandardizáciou*. Tieto procesy prebehli na rôznych úrovniach spoločnosti a odohrali sa tak na rovine politiky, ako aj v oblasti ekonomiky a kultúry. V oblasti kultúry a politiky bol "subjektom" homogenizačných procesov štát. Ten prostredníctvom právneho systému, prostredníctvom školstva a armády "formoval" občanov, rozvíjal v nich jednotné povedomie rozumnosti. Podobné procesy sa odohrávali aj v ekonomike. Veľkovýroba si predsa vyžadovala disciplinovaného robotníka, ktorý so samozrejmou rešpektuje normy a dokáže sa bez vonkajšieho donucovania začleniť do systému del'by práce.

Tradičná spoločnosť bola vybudovaná na princípe "sietí". Sú to spoločnosti so slabým centrom, s vysokým stupňom autarkie častí. Až novovek spoločnosť centralizuje, jasne sa určuje "stred" a "periféria", stanovujú sa jasné hranice medzi jednotlivými sférami spoločenského života. Vlastne až v procese modernizácie sa spoločnosti stávajú štruktúrovaným a centralizovaným celkom, pričom najčastejšie takýto celok vzniká vo forme národného štátu ako amalgám národného a občianskeho.

Aliancia tradičného a novej heterogenity. A ako je to s procesmi modernizácie v súčasnosti? Na jednej strane homogenizačné procesy pokračujú, rozširujú sa a prehlbujú, zasahujú väčšie množstvo ľudí a zasahujú hlbšie vrstvy ľudskej psychiky. Dnes sa už homogenizačné procesy odohrávajú v globálnom meradle a priestorom ich rozširovania a prehľbovania je kultúra, politika a právo, ako aj ekonomika. Veď pokiaľ ide o vysokú, ako aj o populárnu kultúru, ešte nikdy v dejinách sa tak k sebe nepriblížili "vkusy" a "preferencie" rozličných krajín ako v súčasnosti. Umberto Eco, Milan Kundera, Alexander Solženicyn boli na začiatku osemdesiatych rokov autoritami pre intelektuálov vo všetkých krajinách sveta - rovnako ako sa teenageri všetkých krajín nadchýnali hlukom tých istých hudobných skupín. Štandardizujú sa právne systémy, pričom jadrom štandardizácie je koncepcia ľudských práv, ako sa presadila v dominantných svetových organizáciách. A najintenzívnejšie procesy štandardizácie prebiehajú v oblasti ekonomiky, i keď treba vidieť, že v zápase o dominanciu tej alebo onej "normy", predstavy o "štandardnom" fungovaní spoločnosti sa prelinajú ekonomické záujmy s politickými.

Zároveň však tieto procesy štandardizácie a uniformizácie narážajú na vnútorné hranice a na *protitendencie* dvojakého druhu: objavuje sa *vzdor tradičného* a objavujú sa *nové priestory heterogenity*.

Nová heterogenita má *funkcionálny*, nie *substancionálny* ráz. Obyčajne v nej nejde o nové "obsahy", ale len o nové kombinácie už existujúcich útvarov. Časť novej heterogenity je umožnená rozvojom techniky, ktorá dnes dokáže rešpektovať individualitu, špecifickosť potrieb. Zmena, ku ktorej dochádza, sa však nedá vysvetliť len "technicky", ale musíme brať do úvahy aj "politické" faktory.

Iný štát. Mení sa naše ponímanie úloh a možností štátu. Pre moderný štát bolo charakteristické, že vystupoval v niekoľkých podobách zároveň: bol *ochrancom* svojich občanov, chránil ich pred ohrozením zvonku, bol *dozorcom*, ktorý dbal na dodržiavanie zákonov, bol *rozhodcom* sporov medzi veľkými skupinami obyvateľstva a zároveň *vychovával* obyvateľstvo, staral sa o to, aby si všetci občania osvojili isté predstavy o tom, čo je rozumné a čo nie, čo sa na človeka a občana patrí a čo nie, čo treba zavrhnúť a odmietnuť. Dokonca sa dá povedať, že práve úloha *vychovávateľa* bola centrom, okolo ktorého sa sústreďovali a hierarchizovali ostatné úlohy štátu.

Dnes sa spochybnila práve táto úloha štátu ako *vychovávateľa*. Štát sa tejto úlohy vlastne zriekol, presúva ju na nadnárodné organizácie, na to, čo sociológovia zvyknú nazývať *občianskou spoločnosťou*, teda do sfér, ktoré sa už pre svoju vlastnú povahu nemôžu stať "organizáciami". Nemôžu byť štruktúrované podľa jednotného súboru pravidiel, kde postavenie každého účastníka je vždy výsledkom konkrétnych dohôd a uznání a kde sa výsledný proces nedá pochopiť ako realizácia zámeru, vedomého plánovania.

Komplementarita princípov a zručností. A tu sa vlastne dostávame k základnej téze. V obdobiach, kedy sa racionálne ustanovuje zápasom s ne-racionalizovanými zložkami života spoločnosti, keď základnou stratégiou presadzovania sa rozumu je delenie, stanovovanie hraníc, demarkačných línií, prípadne *kolonizovanie* ne-racionalizovaného, vtedy rozum sám seba ustanovuje ako *systém princípov*. V priebehu 19. storočia však tak separačné, ako aj integratívne stratégie narážajú na hranice a tieto hranice predstavuje *fakticita, situovanosť, partikularita, lokálnosť, regionálnosť*. Tam, kde *facticita, partikularita a regionálnosť* obhájili svoju neredukovateľnosť a legitimitu, tam rozum ako systém princípov neorientuje, skôr zaslepuje, stáva sa represívnym. Vo svete, kde partikulárno obhájilo svoju legitimitu, orientuje opäť *zručnosť*, teda schopnosť využívať situatívne, lokálne poznanie, teda poznanie, ktoré sa nedá oddeliť od konkrétnej činnosti, od konkrétneho aktéra, od konkrétneho subjektu činnosti.

Dnes však už vzťah medzi *princípmi* a *zručnosťami* nemôžeme pochopiť ako vzťah typu *bud' - alebo*, ale ako vzťah typu *nielen - aj*. Úsilie o hľadanie princípov, univerzálnych rámcov života, všeobecných pravidiel konania sa predsa len nezmazateľne vpísalo do základných štruktúr života európskej kultúry a tohto dedičstva sa už nedokážeme zriecť, zrástlo s nami, stalo sa súčasťou našej "prirodzenosti". Preto hľadanie vhodného pomeru medzi univerzálnym a partikulárnym, medzi konštruovaným a faktickým, medzi princípmi a zručnosťami je základným obsahom sporov o povahu súčasnej kultúry.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/5305/639.

Doc. PhDr. František Novosád, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR